

MULTIPHRENIA CHRONICA (IN OBS)*

Aleksandar Dimitrijević

Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Apstrakt: U ovom tekstu analiziram dve široke grupe pristupa disocijativnim fenomenima. Prvi deo posvećen je shvatanjima o poremećaju višestruke ličnosti (*multiple personality disorder* – MPD, odnosno *dissociative identity disorder* – DID) kao paradigmatičnom poremećaju savremenog čoveka. U njemu navodim istorijat bavljenja ovim poremećajem i neke od kontroverzi koje ga prate, a zatim pregled simptoma za koje se smatra da odlikuju njegovu kliničku sliku prema priručnicima DSM-IV i PDM. Drugi deo teksta posvećen je shvatanjima po kojima je disocijacija neizbežni proizvod življenja u savremenom društvu, ali ne nužno i mentalni poremećaj. Najviše prostora dobio je Gergenov pojam multifrenije, ali su prikazana i naratološka, neuropsihološka i psihoanalitička stanovišta. Osnovni zaključak koji se posle ove analize nameće jeste da se psihološka i psihijatrijska teorije i prakse razvijaju suviše sporo i ne mogu da odgovore na sve brže društvene promene i individualne dileme.

Ključne reči: *disocijacija, poremećaj višestruke ličnosti, multifrenija*

* Tekst predstavlja rezultat rada na projektu “Psihološki problemi u kontekstu društvenih promena”, čiju realizaciju finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije, br. 149018 D.

Zbog velikog rasepa koji među njima postoji, pokušaću da u ovom tekstu ispitam dve potpuno suprotstavljene koncepcije o jednom od najintrigantnijih fenomena savremene kulture: shvatanja, pre svega psihijatrijska, koja smatraju da disocijacija jeste specifična vrsta mentalnog poremećaja, s jedne, te, pretežno filozofska, tumačenja postmodernog identiteta kao adaptacije na uslove života i njihov uticaj na neke psihološke koncepcije višestrukosti identiteta, s druge strane.

Premoderne koncepcije ljudske psihe savršeno su opisane u grčkom terminu *atomos*, koji je označavao ono što mi danas imenujemo kao *osoba*. Osim toga, kao što svi znamo sa časova fizike, Grei su za atom verovali da je nedeljiv, da ne može biti podeljen na sitnije jedinice. Isto shvatanje moglo je da se pronađe i u psihologiji. Jasno je da je termin *individua*, uobičajen u svim zapadnim jezicima s vrlo malim varijacijama, ukorenjen u ovom klasičnom shvatanju ličnosti kao jedinice s čvrstim granicama – i prema unutrašnjim konfliktima i prema socijalnim pritiscima.

Nakon razvoja savremene naučne psihologije, mnoge definicije mentalnog zdravlja uključuju integraciju kao jedan od svojih osnovnih kriterijuma [1]. Mnogi savremeni autori složili bi se s tvrdnjom Roja Baumajstera po kojoj “pojam selfa gubi značenje ako osoba ima višestruke selfove, pa bi diskusiju o višestrukosti trebalo posmatrati kao heuristiku ili metaforu. Suština selfa uključuje integraciju raznolikih iskustava u jedinstvo... Višestrukost selfa (*selfhood*) je metafora. Jedinstvo je njegovo definišuće svojstvo” [2].

Nasuprot takvim shvatanjima, veoma uticajna američka autorka Šeri Terkl pisala je da “kada živimo kroz svoje elektronske reprezentacije selfa, imamo neograničene mogućnosti da budemo mnoštvo. Ljudi postaju majstori predstavljanja i stvaranja selfova. Samo shvatanje o postojanju unutrašnjeg, 'istinskog selfa' dovedeno je u pitanje” [3]. Sve veći broj autora podržava ovakvu tvrdnju i smatra da bi ne samo veliku grupu teorija o selfu, već i ideje o ustanovljenim sistemima vrednosti, načine života i koncepcije mentalnog zdravlja i poremećaja trebalo 'poslati u istoriju'. Kao što je to gotovo uvek slučaj u psihologiji, postoji i drugi tabor, pa ću pokušati da 'čujem i njegovu stranu’.

1. Postmoderni mentalni poremećaj

U knjizi “Bolest i kultura u postmodernom dobu”, u kojoj izlaže osnove biokulturnog modela, Dejvid Moris prikazuje istorijat 'dominantnih bolesti epohe' [4]. Moris pokazuje da je odnos srednjeg veka prema bolesti i zdravlju bio određen pojavom i užasnim širenjem kuge. Analognu ulogu su u kasnijim epohama imali tuberkuloza ili karcinom. Otud bi se moglo zaključiti da su bolesti kroz dobar deo istorije Zapada bile metafore za dominantno stanje duha epohe [5]; klasična studija o bolesti kao metafori jeste istoimena knjiga Suzan Sontag [6].

Prirodno, Moris postavlja i pitanje koji bi poremećaj predstavljao najbolji odraz postmoderne epohe. Prvi poremećaj koji nam on prikazuje i za koji se verovalo da predstavlja pravu sliku funkcionisanja savremenog čoveka bio je “*multiple personality disorder*” (MPD) – poremećaj višestruke ličnosti. U jednom periodu smatralo se da ovakav poremećaj govori o biću savremenog čoveka: krhkom, fragmentiranom, prerano izloženom surovosti sveta i povređujućem uticaju roditelja, nesposobnom da se odupre masovnim medijima koji oblikuju i njegov svet i njega samog. A jednako bi trebalo da govori i o savremenom svetu: lišenom bliskosti, podrške, posvećenosti, velike objedinjujuće ideje, solidarnosti, milosrđa.

“Poremećaj višestruke ličnosti” bio je poznat od sredine devetnaestog veka (o značaju ovih ranih radova, posebno o delu Pjera Žanea videti [7]; o Frojdovom pokušaju da prikrije uticaj koji je Žane izvršio na njega [8]) a prvi put je opisan 1791. godine [9]. Uprkos tome, u prvih sedam decenija prošlog veka zabeleženo je svega desetak slučajeva ovog poremećaja. Kad je ta dijagnoza sredinom pedesetih postavljena izvesnoj Kris Sajzmor rečeno joj je da verovatno jedino ona ima taj poremećaj u celim SAD. O nepripremljenosti struke za ovaj oblik patologije govori i to da je Kaplanov udžbenik psihijatrije sve do 1980. godine o incestu pisao na osnovu istraživanja iz 1955. koje kaže da se on dešava u jednoj od milion porodica [7]. Kad je o iskustvu Sajzmorove napisana knjiga “Tri Evina lika”, a potom snimljen i istoimeni film, ne samo da je ona postala slavna, već je slavan postao i poremećaj. Savremeni mediji učinili su da ona postane poznatija od Doktora Džekila, Mistera Hajda i Goljadkina. Ubrzo nakon toga pojavila se i “Sibil”, a osobe koje su patile od poremećaja višestruke ličnosti počele su da se pojavljuju u televizijskim emisijama koje se emituju uživo i tamo su govorile o svojim različitim ličnostima, istoriji zlostavljanja, žrtvovanjima od strane satanističkih sekti, susretima s vanzemalcima ... Svakako bi, bez obzira na to što ne možemo da proverimo da li se radi o uzročno-posledičnoj vezi ili ne, trebalo imati na umu i Hekingovu napomenu da se MPD naglo širi u doba kad u SAD široko dostupni postaju daljinski upravljači. Ne samo da pacijenti često za neke od “podličnosti” koriste imena likova iz TV-serija, već su izrazi isti: “*switching*” označava i menjanje kanala i hipostazirani prelaz s jedne podličnosti na drugu [9].

Zatim se od 1972. do 1986. pojavilo preko 6.000 pacijenata s ovom dijagnozom, a već su nastajale i specijalizovane klinike [9]. Broj pacijenata i dalje raste, pa se uz ovaj poremećaj sve češće koristi izraz “epidemija”. U analizi izvedenoj 1992. godine pokazalo se da je 72% tekstova posvećenih ovom poremećaju napisano u prethodećoj deceniji [10]. Kolin Ros, uticajan autor u ovoj oblasti, tvrdio je da se tokom osamdesetih godina prošlog veka u SAD pojavljivalo oko 200 slučajeva godišnje, dok ih je u sledećoj deceniji samo njegova klinika primala više od tog broja [7].

U psihijatrijskim klasifikacijama ovaj poremećaj se nalazi tek od 1980. godine, od uvođenja DSM-III, što je svakako zanimljivo samo po sebi, kao i to da se on dijagnostikuje samo u SAD, Holandiji, Belgiji, Velikoj Britaniji i Južnoafričkoj republici. Tamo, međutim, postoje tvrdnje da, na primer, 5% svih novoprimljenih pacijenata ispunjava kriterijume za ovaj poremećaj [11] ili da se taj procenat kreće između 2.4 i 11.3 [12,7,13]. Otud ne iznenađuje to što je Frenk Patnam, autor prvog priručnika o MPD-ju, izrazio zabrinutost za to da su kriterijumi koje je uvela DSM-III klasifikacija previše 'propustljivi' i da se na osnovu njih ova dijagnoza može postavljati neopravdano često [9]. Treba obratiti pažnju i na to da se u DSM-V planira uvođenje kategorije višestruke ličnosti i kad su u pitanju deca [9]. Drugi veliki problem s dijagnostikovanjem ovog poremećaja jeste to da ga kliničari često mešaju s psihotičnim stanjima: jedna studija izvedena na uzorku od 102 pacijenta s ovom dijagnozom pokazala je su mnogo od njih dobili i dijagnozu shizofrene psihoze [7].

S druge strane, uticajna Međunarodna klasifikacija bolesti (MKB-10) ne uključuje ovu kategoriju, tako da se ova dijagnoza u Evropi praktično ne postavlja, a čini se da do promene neće doći uskoro. Heking čak tvrdi da MPD predstavlja najosporavaniju dijagnostičku kategoriju savremene psihijatrije [9]. I dalje se čini da je za dijagnostikovanje ovog poremećaja presudno to da li neki lekar prihvata da on postoji: u jednom istraživanju pokazalo se da je od 221 ispitanih slučajeva u čak 128 slučajeva dijagnozu postavilo svega troje lekara [11].

Opis kliničke slike ovog poremećaja podrazumeva da u nekoj osobi postoji više izdvojenih ličnosti sa sopstvenim obrascima ponašanja, mada samo jedna od njih ima kontrolu u jednom trenutku (odličan sažet prikaz različitih aspekata ovog poremećaja može se naći u [14]). Broj tih ličnosti u pacijentima varira od dve do preko sto, a razlike među njima su, kako se navodi u literaturi, izuzetno velike: neke se utvrđuju laboratorijskim analizama (krvni pritisak, nivo određenih hormona), neke opažaju drugi (jedna ličnost se lako opija, druga odlično podnosi alkohol; postoje značajne razlike u rukopisu), a neke se otkrivaju u terapijskim situacijama (na primer, neke su svesne zlostavljanja za koje se veruje da stoji u osnovi poremećaja, neke nisu). Tako DSM-IV [15] određuje sledeće kriterijume za postavljanje ove dijagnoze:

- a. Prisustvo dva ili više izdvojenih identiteta ili stanja ličnosti (među kojima svaki ima sopstveni relativno trajni obrazac opažanja, uspostavljanja odnosa i mišljenja);
- b. Barem dve od ovih ličnosti smenjuju se u uspostavljanju kontrole nad ponašanjem te osobe;
- c. Nesposobnost prisećanja važni ličnih podataka koja ne može biti objašnjena običnom zaboravnošću;
- d. Stanje nije posledica direktnog uticaja zloupotrebe supstanci ili opšteg zdravstvenog stanja.

Više psihoanalitički orijentisani priručnik Psychodynamic Diagnostic Manual (PDM) [16] posvećuje ovom poremećaju svega dva puta po dve strane (62-63, 106-108), nazivajući ga “disocijativnim poremećajem ličnosti” (uz upotrebu oba termina koji su korišćeni u različitim verzijama DSM-a u zagradi). Autori smatraju da ovaj poremećaj “nije redak”, a upozoravaju da njegovo ispoljavanje može zavisiti od terapeuta: u zavisnosti od njegovog odbacivanja, prihvatanja ili fascinacije, poremećaj može ostati prikriven ili se jatrogeno razbuktati. Oni upozoravaju, oslanjajući se na rad Džodi Mesler Dejvis, na to da pacijenti koji pate od ovog poremećaja lako u terapeutu mogu izazvati doživljaj konfuzije i uzaludnosti, a posebno u početnim fazama dijagnostičkog intervjua [17]. Zbog toga što traume ovih pacijenata potiču iz vrlo ranog perioda, od ključnog je značaja da tretman napreduje sporo, da se pacijentu omogući da određuje ritam, te da se stalno pazi na očuvanje granica. Kao i u slučaju svih drugih poremećaja, PDM navodi šest osnovnih oblasti kojima dopunjava DSM i kad je u pitanju disocijativni poremećaj:

- **konstitucionalno-maturacioni obrasci:** konstitucionalni kapacitet za samo-hipnozu; rana, izrazita i ponavljana fizička i/ili seksualna trauma
- **centralna tenzija/preokupacija:** priznavanje traume/poricanje traume
- **centralni afekti:** strah, bes
- **karakteristična patogena verovanja o sebi:** ja sam mali, slab i osetljiv na traumu
- **karakteristična patogena verovanja o drugima:** drugi su progonitelji, izrabljivači ili spasioci
- **centralni vidovi odbrana:** disocijacija

Na kraju pregleda ove grupe koncepcija treba pomenuti da je vrlo rano izložena i hipoteza po kojoj MPD predstavlja samo oblik prevladavanja nepodnošljivih traumatskih iskustava, u prilog čemu ide i nalaz po kome 94.4% pacijenata s ovom dijagnozom tvrdi da su pretrpeli fizičko i/ili seksualno zlostavljanje u detinjstvu [13]. Ona potiče od Kornelije Vilbur, američke lekarke koja je lečila ‘Sibil’, opisanu u istoimenoj knjizi i filmu, devojčicu s mnogo ličnosti u sebi (za detalje videti [9] str. 28 i dalje; autor knjige “Sibil” bila je zapravo Flora Reta Šrajber. Mnogo detalja o tome kako je ona obavila istraživanje potrebno za pisanje knjige može se naći u intervjuu koji je dala Bretu Karu [18]). Vilburova je rezultate rada s pacijentima opisivala na način vrlo sličan iskazima koje je Fil Molon upotrebio kao moto jednog svog poglavlja: “Na kliničkom i deskriptivnom nivou, MPD je, intrinzično, samo plač zlostavljanog deteta i njegova očajnička želja da je neko drugi, negde drugde i da je ono što je zadesilo njega zapravo zadesilo nekoga drugog”, odnosno “MPD je mala devojčica koja zamišlja da se zlostavljanje dešava

nekome drugom ... Zamišljanje je tako intenzivno, subjektivno prisiljavajuće i adaptivno, da zlostavljano dete doživljava disocirane delove sebe kao druge ljude ...” [11].

2. “Postmodern selfhood”

Razmatranje kretanja od modernog selfa ka postmodernom doživljaju subjektivnosti, sve karakterističnijem za poslednje decenije dvadesetog veka, posmatra se najčešće kao rezultat promene socijalnih uslova koji oblikuju individualne identitete (za detaljnu diskusiju videti [19]). Kako podaci pokazuju, prosečni Amerikanci se u toku života sele jedanaest puta, a svaki treći se na radnom mestu zadržava manje od godinu dana [20]. Savremeni identiteti formiraju se, razvijaju i održavaju u širokoj mreži socijalnih odnosa, koji su – gotovo svi, a u nekim slučajevima doslovno svi – površni, mnogobrojni, kratkotrajni, emocionalno i moralno beznačajni. U tom svetu “multiphrenije” [21] ono što smo nekad nazivali intimnim životom, potpuno je promenilo svoju prirodu. Gergen smatra veoma važnom promenu od življenja u svetu u kojem većinu ljudi s kojima komunicirate lično poznajete – a možete da računate na to da su se vaši preci poznavali i da će se potomci poznavati – do življenja u svetu u kojem komunicirate s neuporedivo više ljudi, mnogo posrednije, tako da mnoge nikad ne sretnete, gotovo nikoga ne upoznate dobro, i stalno koristite tehnološka pomagala koja ubrzavaju komunikaciju. Ranije se za identitete u anglosaksonskoj literaturi govorilo da su “*forged*” [3], što ima dvostruko značenje – iskovani, iskaljeni, očeličeni, ali i “silom sebi krčiti put; probijati se”. Ovaj drugi svet, nama savremen, po Gergenovom mišljenju, odlikuje fragmentiranost komunikacije, socijalnih odnosa i pojedinačnih ličnosti. Sve zavisi od broja svakodnevnih kontakata i poruka, koji dramatično rastu. Uprkos tim Gergenovim stavovima, čini mi se da stepen socijalne zasićenosti u ta dva sveta – ranom modernom i savremenom – ne izgleda kao da je značajno drugačiji: nijedan od njih ne daje slobodu ili prilike za kreativnost bez žestoke borbe. Ono gde bi trebalo tražiti uzroke te razlike pre je u različitim vidovima socijalne zasićenosti. Tokom ranijih vekova zasićenost se pre svega ogledala u jakom nametanju davno usvojenih rešenja (za porodični život, odnose, obavljanje posla, religijsku praksu), dok danas nju pre svega otelovljuju preveliki broj ponuđenih opcija i nesigurnost. Dok su ljudi ranije dobijali mali broj poruka ogroman broj puta, danas dobijaju ogroman broj poruka mali broj puta. Ravnoteža je otud neophodna i najteže dosežna:

Ako ne osećamo nikakvu pripadnost, ne možemo imati stabilan self, ali potpuna posvećenost i vezanost za bilo koju društvenu grupu impliciraju neku vrstu nepostojanja selfa. Naš doživljaj da smo osobe može da potiče iz toga što smo uvučeni u šire društvene grupe; naš doživljaj privatnog selfa pojavljuje se kroz male otpore uvlačenju. Naš status podržavaju čvrste građevine sveta, dok naš doživljaj ličnog identiteta počiva na njihovim pukotinama [22].

Ponašati se u jednom od ovih svetova na način prilagođen onom drugom može dovesti do velikih problema. Dok su ljudi ranije uz svoje lične identitete vezivali svojstva kao što su čast, postojanost, istrajnost, posvećenost, danas se smatra da problem može predstavljati “nepromenljivost identiteta” (“*identity immutability*”) [23], nesposobnost za brzo prilagođavanje, promenu shvatanja, načela, osobina. Gergen ovaj novi način funkcionisanja naziva “socijalnim kameleonom” [21] i tvrdi da je savremeni čovek “sposoban da govori mnogo moralnih jezika” [20] čime zapravo kategorije moralnosti i moralnog subjekta pokušava da pošalje u istoriju. Šeri Terkl je bila opreznija:

Ne sugerišem da MUD-ovi [Multi-user domains – internet aplikacije istovremeno dostupne velikom broju korisnika] ili kompjuterski forumi deluju uzročno na dramatičan porast broja ljudi koji pokazuju simptome poremećaja višestuke ličnosti (MPD), ili da ljudi u MUD-ovima imaju MPD, ili da su MUD-ovi kao da imate MPD. Želim da kažem da mnoge manifestacije višestrukosti u našoj kulturi, uključujući usvajanje internet ‘persona’ doprinose opštoj potrebi da se preispitaju tradicionalna, unitarna shvatanja identiteta” [3].

Nasuprot njoj, Gergen je pisao da “... sam koncept ‘autentičnog selfa’ sa saznatljivim karakteristikama nestaje iz vidokruga. Potpuno socijalno zasićeni self isto je što i da selfa uopšte nema”, te da “konačni stadijum u ovom prelazu ka postmoderni biva dostignut kad self potpuno nestane u odnosima” [21]. Ovo je vrlo tačan i sažet pregled stanovišta po kojem, slobodnije rečeno, self uopšte ne postoji, pošto “teoretičari postmodernizma i poststrukturalizma odbacuju svako shvatanje selfa koje implicuje postojanje dubljih struktura koje bi mogle biti nužne za orijentaciju i snalaženje selfa u svetu” [24]. Oni, takođe, misle da je self proizvod reifikacije (da on ne postoji kao entitet, da proces pretvaranja zamenice u imenicu nikad nije trebalo da se odigra [25]. Sve ovo Gergena vodi zaključku da unutar savremenog *selfhood*-a postoji sindrom unutrašnje slomljenosti, koji ne bi trebalo posmatrati kao patološki fenomen. Nazvao ga je *multiphrenia*, da bi njime označio “rascep pojedinca u višestrukost investicija selfa” [21].

Gergen takođe ističe da su identiteti savremenih ljudi pod ogromnim uticajem tehnoloških napredaka: “Tehnološka dostignuća prethodnog veka dovela su do radikalne promene u izloženosti ljudi jednih drugima. Kao rezultat pojave i unapređenja radija, telefona, saobraćaja, televizije, satelitske komunikacije, računara, itd, izloženi smo bombardovanju socijalnom stimulacijom” [21]. Odlazeći samo jedan korak dalje, Sajmon Gotšalk će – u želji da istakne da svet zasićen slikama vodi do zamagljenja granica između subjekta i objekta, te, samim tim, i do nestabilnih ličnih identiteta – ovo stanje nazvati *telephrenia*. Tim terminom je želeo da označi “shizofreniju elektronskog doba” koju pre svega odlikuje “internalizovana bizarna medijska logika” [19].

Za savremena razmatranja prirode selfa značajno je razlikovanje koje je uvela Dženifer Redn [26]. Ona govori o *diskontinuitetu*, pod kojim podrazumeva heterogenost selfa tokom vremena, što nikad nije smatrano problematičnim, već bi se moglo posmatrati kao jedno od osnovnih načela razvojne psihologije, ali i o *višestrukosti* – simultanom postojanju više selfova. Samo je ova druga pretpostavka – odnosno, model – izazvala mnogo diskusije.

Sve više i više psihologa zauzima radikalno drugačije stanovište tvrdeći da svaka osoba sadrži nekoliko selfova i da “singularnost (jedinstvenost) osoba (osim u smislu da su njihova tela materijalno različita) nije čvrsta činjenica o ljudskom životu, već rezultat lokalno [Hare želi da istakne činjenicu da i dalje postoje brojne kulture koje ovaj problem ne posmatraju na isti način kao Evropljani i Angloamerikanci] nametnutih normi” [25]. Tako se ponovilo da istorija psihologije prati istoriju fizike, pošto sada i ova potonja smatra da su “beskonačna čvrstina i neprobojnost atoma (svojstvo koje je Njuton smatrao aksiomom) ‘vulgarno shvatanje’ izvedeno iz zdravorazumnog iskustva i otud možda neprimenljivo na svet atoma” [27]. Julija Vasiljeva pokazuje i da savremena neuropsihološka istraživanja – radovi Damasija, Gazanige i Varele, na primer – sugerišu da mozak funkcioniše pod uplivom višestrukih ‘snopova’ impulsa, a ne kao objedinjeni jednosmerni tok: “Takve promene u našem razumevanju neuroloških osnova svesti imaju dalekosežne posledice na razumevanje selfa. Prema tom novom gledištu, intuitivno osećanje posedovanja egzekutivnog “Ja” koje reguliše naš mozak iz nekog “kontrolnog centra” predstavlja iluziju” [28]. Svim ovim promenama trebalo bi dodati uticaje širenja liberalnog kapitalizma u ekonomiji i državnoj upravi, pop-arta u umetnosti, različitih čitanja Ničea, interneta...

Jednu od prvih teorija o višestrukim selfovima kao nepatološkom obliku funkcionisanja izneo je američki istoričar kulture Robert Džej Lifton. Njegov prikaz zasnovan je na nekoliko decenija istraživanja kultura na različitim kontinentima, počev od perioda neposredno posle Drugog svetskog rata. Lifton se, zapravo, zalaže za jednu prelaznu koncepciju, koja postulira postojanje kapaciteta za čestu promenu selfa, ali bez fragmentacije, situaciju koju bi mogao da opiše engleski izraz “*one at a time*”.

Lifton smatra da je jedinstveni self pripadao svetu tradicionalnih kultura i stabilnih simbola, institucija i odnosa. Međutim, burne globalne promene dovele su i do promena u ustrojstvu psihičkog sveta. Na te opšte promene pojedinci, po Liftonovom mišljenju, mogu da reaguju na četiri načina, među kojima on prva tri samo prikazuje, a četvrti bi trebalo da predstavlja njegovo “otkriće”. Prvo, osoba može da reaguje pojavom dogmatskog insistiranja na jedinstvenosti; druga mogućnost je povratak na stare sisteme verovanja, kao što je religijski fundamentalizam; treće, neko može da prihvati ideju fragmentiranog selfa [29].

Po Liftonovom mišljenju, treća opcija je opasna i psihološki i moralno, te on smatra da je bolja pozicija “zdravog protejskog selfa”. To je

oblik funkcionisanja u kojem je osoba sposobna za česte i brze transformacije, mada zadržava koherentnost i moralnu instancu: “Možete da imate doživljaj selfa, a da ne budete samo jedan self” [3]. Osim toga, već u ovom shvatanju kao da je potpuno prihvaćeno ono što će savremeniji autori opisati rečima “Identiteti više nisu proizvod lične borbe, već naprosto stvar izbora životnog stila” [30].

Osim toga, važan doprinos bavljenju višestrukim selfovima dale su i različite verzije naratologije. Narativni zaokret u studijama književnosti tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka inicirali su Cvetan Todorov i Rolan Bart, a za njegovo uvođenje u psihologiju posebno su zaslužni Teodor Sarbin [31] i Džerom Bruner (videti posebno [32,33]). Naratološka shvatanja se odlično uklapaju u neke opšte osobenosti postmodernih pristupa selfu. Ideje o policentričnosti, “anti-identitetu” i “anti-integritetu”, odsustvu “velikog narativa” i decentriranom, višestrukom selfu sve su raširenije u različitim humanističkim disciplinama i utiču na psihologiju [23,34]. Po tom shvatanju, ljudi stalno iznova “pričaju” svoje živote, pa bi se moglo reći i da stalno iznova stvaraju sebe. Najbolji primer uticaja ovog stanovišta može se naći u tekstu simptomatičnog naslova “Self-making and World-making” [33], a danas je sve više autora koji postavljaju pitanje postoji li razlika između življenja života i pripovedanja života (videti detaljnu diskusiju u [35]). Prema naratološkom pristupu, self je određen samo kao “centar narativne gravitacije” (ovu formulaciju Danijela Deneta preuzimam iz [36], str. 139). Iz toga sledi da self nije psihička struktura koja pokreće inicijative koje mi doživljavamo kao svoje. Da bismo doživeli stabilan identitet, potrebno je da, umesto tih psihičkih struktura, “postoji *narativna povezanost* iz perspektive prvog lica jednine, da ja budem u stanju da ispričam nekakvu koherentnu priču o svom životu” [37]. Ovo su, takođe, vrata kroz koja je u psihologiju ušla Rikerova ideja o *narativnom identitetu* – identitetu koji se izražava i razume kroz pripovedanje, “koji je izražen pričom i do kojeg se dolazi pričanjem i razumevanjem priča” [37], a neki autori će, inspirisani ponajpre tim pojmom, pretpostaviti postojanje “narativnog tkiva života” [34]. Pošto svako može sebi i drugima da ispriča veliki broj autobiografija, broj narativnih identiteta bez mnogo problema postaje veći od jedan. Nemoguće je da ovi narativi pri svakom ponavljanju ne variraju, u zavisnosti od potreba pripovedača, utiska slušalaca/čitalaca i onoga što je Jens Brokmejer nazvao *retrospektivna teleologija* [35]; (pod ovim pojmom podrazumeva se pripovedačevo pripisivanje smisla i uzročnosti prošlim događajima u svetlu najnovijih: “...nisam tada ni bio svestan da radim ... da bih jednog dana mogao da...”). Tako novi narativni identiteti nastaju svaki put kad se promeni naše osmišljavanje sadašnjeg trenutka i, automatski, naše sagledavanje smisla prošlih događaja. Upravo tim povodom, Eko će izneti vrlo slikovito poređenje: “Život svakako više liči na *Uliksa* nego na *Tri musketara* – a mi smo ipak sve skloniji da o njemu mislimo kao da su u pitanju *Tri musketara* umesto kao da je u pitanju *Uliks*” [35].

Narativni identiteti takođe mogu biti višestruki, mada ih možda bolje opisuje izraz “polifonični”. Neki savremeni mislioci narativne orijentacije tvrde da je polifona priroda, zajedno s temporalnim i intertekstualnim osnovama, karakteristična ne samo za savremeni roman već i za narativnu konstrukciju života i selfa [38,39]. Izraz “polifonični” (koji se često koristi sinonimno sa izrazima “polivokalni” ili “multivokalni”) prvi je u ovom kontekstu upotrebio Mihail Bahtin, čiji pristup teoriji književnosti i filozofiji jezika vrši sve veći uticaj na savremenu psihologiju. Pišući o Dostojevskom, Bahtin [40] primećuje da je jedna od njegovih važnih inovacija to da njegovi romani uključuju pravu polifoniju glasova, pošto nekoliko likova stalno razmišlja i govori o sebi, “ideološki autoritativno i nezavisno” od samog autora, “zadobijajući sopstveni glas i pripovedajući sopstvenu priču” (jedna od primena ovih načela na psihologiju ličnosti izvedena je u knjizi Hermana i Kempena [41]).

Kada se ovaj način pisanja romana, sličan polifonoj muzici, primeni na psihologiju, možemo da kažemo da kao što je autor u romanima Dostojevskog izgubio privilegovano centralno mesto, tako je i jedinstveni self modernog doba počeo da gubi privilegovano centralno mesto u savremenim teorijama ličnosti. Tako Hubert Hermans, osnivač teorije o dijaloškom selfu, konceptualizuje centralni pojam svoje teorije “u terminima dinamičke višestrukosti relativno autonomnih Ja-pozicija u pejzažu uma... Kao različiti glasovi, ovi likovi razmenjuju informacije o svojim selfovima i svojim svetovima, što dovodi do složenog, narativno strukturisanog selfa” [42].

Ova rasprava ušla je i u donedavni ‘bastion’ modernizma u psihologiji – psihoanalitičku teoriju selfa. Naglasak koji savremena američka relaciona psihoanaliza stavlja na self kao proizvod odnosa dovodi do toga da se o njemu mora misliti kao o diskontinuiranom i višestrukome [43]. Tako se za jedinstvo selfa smatra da je iluzija (Saliven) ili simptom (Lakan), pa Filip Bromberg [44] tvrdi da osoba uopšte ne mora da bude svesna svojih različitih selfova, već može da živi u stanju “zdrave iluzije o kohezivnom ličnom identitetu”. Stiven Mičel piše da je “najinteresantnije svojstvo savremenih psihoanalitičkih razmatranja selfa upravo kreativna tenzija između prikaza selfa kao višestrukog i diskontinuiranog i selfa kao integralnog i kontinuiranog” [45]. Mičel ponavlja ideje Viliijama Džejmsa kad pokušava da smanji tenzije i tvrdi da ove perspektive nisu uzajamno isključujuće [45], već da “one pre ukazuju na drugačije aspekte selfa”, jedna na “višestruke konfiguracije selfa koje se različito ustrojavaju u različitim relacionim kontekstima”, druga na “subjektivni doživljaj nastanka samog tog ustrojstva, aktivnost koja se doživljava u vremenu i u različitim organizacionim shemama” [46]. Neki relacioni teoretičari, međutim, smatraju izvesnim da svaki od tih višestrukih selfova obavlja sve funkcije koje su ranije pripisivane instanci Ja, a Mičel [47], u pregledu, tvrdi da bi se nekoliko njegovih kolega složilo da su “ove višestruke organizacije mnogo više od (kognitivnih) reprezentacija selfa;

verovatnije je da je svaka od njih verzija, kompletna funkcionalna jedinica sa sistemom verovanja, afektivnom organizacijom, autonomnom intencionalnošću i razvojnom istorijom”.

U skladu s tim novim razumevanjem mentalnog zdravlja i patologije, koje disocijaciju smatra zdravom, adaptivnom funkcijom, značajno su se promenili i terapijski zahtevi i ciljevi. Od analitičara se ne zahteva ništa manje nego da se odrekne bilo kakvog terapijskog okvira da bi pacijentu omogućio da se “oseti slobodno da ispolji nove načine postojanja bez straha da bi na traumatičan način mogao izgubiti kontinuitet doživljaja ‘ko je’” dok “istražuje načine na koje su stanja selfa koja sačinjavaju njegov lični identitet povezana između sebe, sa spoljnim svetom, te sa prošlošću, sadašnjošću i budućnošću” [44]. Smatra se pogrešnim “shvatanje da ‘varenje’ i ‘stapanje’ različitih verzija selfa treba pretpostaviti kapacitetu za ‘kontejnment’ promenljivih i suprotstavljenih verzija selfa” [45]. Štaviše, od analitičara se zahteva da prihvati i sopstvenu višestrukost, što će, verujem, doneti dalje promene u teoriji i praktičnoj upotrebi kontratransfera.

Zaključak

Sve discipline koje se bave problemom očuvanja i unapređenja mentalnog zdravlja nalaze se pred specifičnim izazovima epohe koja se razvija brže od bilo koje nauke. Lako bi se moglo ispostaviti da će pitanja identiteta, disocijacije i poremećaja biti među najvažnijim problemima kojima ćemo se baviti u radu s novim generacijama pacijenata. U ovom trenutku, mi nemamo konačne odgovore ni na jedno od tih pitanja, a čini se da će ona polako, gotovo u potpunosti, preći u domen “ljudskih prava”. Kao da nismo naučili da su se, dok smo mi diskutovali, pojavili fenomeni (a možda i tipovi ličnosti?) za koje nas naši udžbenici nisu pripremali:

“Zahvaljujući slobodi da budem i radim bilo šta, imala sam seksualne odnose s tri muškarca odjednom. Imala sam seksualne odnose sa ženom. Jednom sam imala seksualne odnose s tri muškarca i ženom. Predstavljajući se kao muškarac, imala sam seksualne odnose sa ženom. Predstavljajući se kao muškarac homoseksualnih sklonosti, imala sam seksualne odnose s muškarcem. Predstavljajući se kao muškarac, imala sam seksualne odnose s muškarcem koji se predstavljao kao žena. Naučila sam sve o sadizmu i mazohizmu, kako iz uloge sadiste tako i iz uloge mazohiste [48]”.

MULTIPHRENIA CHRONICA (IN OBS) *

Aleksandar Dimitrijevic

Department of Psychology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade

Abstract: In this paper I have analyzed two broad groups of approaches to dissociative phenomena. The first part of the paper is devoted to notions of multiple personality disorder (MPD, now dissociative identity disorder – DID) as a paradigmatic disorder of contemporary men and women. I review the history of dealing with this disorder and some of the controversies that follow it, and then I list symptoms believed to characterize MPD/DID in DSM-IV and PDM manuals. The second part of the text deals with notions that dissociation is an inescapable result of living in contemporary society, but not necessarily a mental disorder. Special attention has been paid to Kenneth Gergen's concept of multiphrenia, but narratological, neuropsychological, and psychoanalytic standpoints have been discussed as well. The basic conclusion drawn from this analysis is that psychological and psychiatric theories and practices develop too slowly and cannot respond adequately to the all too rapid societal changes and individual dilemmas.

Key words: *dissociation, Multiple Personality Disorder, dissociative identity disorder, self, multiphrenia*

* The text is the result of the project "Psychological problems in the context of social changes", whose implementation is supported by Ministry of Science and Environmental Protection of Serbia Grant No. 149018 D.

Literatura

1. Jahoda M. Current Concepts of Positive Mental Health. New York, NY: Basic Books; 1958.
2. Baumeister RF. The Self. In: Gilbert DT, Fiske ST & Lindzi G (eds.) The Handbook of Social Psychology, četvrto izdanje, vol. 1. The McGraw-Hill Companies; 1998. p. 680-740.
3. Turkle S. Life on the Screen. Identity in the Age of the Internet. A Touchstone Book; 1995.
4. Moris DB. Bolest i kultura u postmodernom dobu. Beograd: Clio; 2008.
5. Dimitrijevic A. Definition, Foundation and Meaning of Illness: Locating Georg Groddeck in the History of Medicine. American Journal of Psychoanalysis 2008;68(2):139-47.
6. Sontag S. Bolest kao metafora. Beograd: Rad; 1983.
7. Ross CA. History, Phenomenology, and Epidemiology of Dissociation. In: Michelson LK, Ray WJ (eds). Handbook of Dissociation. Theoretical, Empirical, and Clinical Perspectives. New York – London: Plenum Press; 1996. p. 3-24.
8. Ellenberger HF. The Discovery of the Unconscious. The History and Evolution of Dynamic Psychiatry. New York: Basic Books; 1970.
9. Hacking I. Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory. Princeton, NJ: Princeton University Press; 1995.
10. Michelson LK, Ray WJ. Preface. In: Michelson LK, Ray WJ (eds). Handbook of Dissociation. Theoretical, Empirical, and Clinical Perspectives. New York – London: Plenum Press; 1996. p. 11-2.
11. Mollon P. Multiple Selves, Multiple Voices. Working with Trauma, Violation and Dissociation. John Wiley & Sons; 1996.
12. Carlson EB, Armstrong J. The Diagnosis and Assessment of Dissociative Disorders. In: Lynn SJ, Rhue JW (eds). Dissociation. Clinical and Theoretical Perspectives. New York – London: The Guilford Press; 1994. p. 159-74.
13. Vanderlinden J, Hart O van der, Varga K. European Studies of Dissociation. In: Michelson LK, Ray WJ (eds). Handbook of Dissociation. Theoretical, Empirical, and Clinical Perspectives. New York – London: Plenum Press; 1996. p. 25-49.
14. Kluft RP. Dissociative Identity Disorder. In: Michelson LK, Ray WJ (eds). Handbook of Dissociation. Theoretical, Empirical, and Clinical Perspectives. New York – London: Plenum Press; 1996. p. 337-66.
15. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, IV edition. Washington, DC; 1994. p. 487.
16. Alliance of Psychodynamic Organizations. Psychodynamic Diagnostic Manual; 2006.
17. Gunaway GK. Transference and Countertransference Shaping Influences on Dissociative Syndromes. In: Lynn SJ, Rhue JW (eds). Dissociation. Clinical and Theoretical Perspectives. New York – London: The Guilford Press; 1994. p. 317-37.

18. Kahr B. Multiple Personality Disorder and Schizophrenia: An Interview with Professor Flora Rheta Schreiber. In: Sinason V (ed). Attachment, Trauma and Multiplicity. Working with Dissociative Identity Disorder. Hove – New York: Brunner-Routledge; 2002. p. 240-64.
19. Gottschalk S. Escape from Insanity: 'Mental Disorder' in the Postmodern Moment. In: Fee D (ed). Pathology and the Postmodern. Mental Illness as Discourse and Experience. Sage Publications; 2000. p. 18-48.
20. Gergen KJ. The Self: Transfiguration by Technology. In: Fee D (ed). Pathology and the Postmodern. Mental Illness as Discourse and Experience. Sage Publications; 2000. p. 100-15.
21. Gergen KJ. The Saturated Self. Dilemmas of Identity in Contemporary Life. New York: Basic Books; 1991.
22. Goffman E. Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates. New York, NY: Free Press; 1961.
23. Fee D. The Broken Dialogue: Mental Illness as Discourse and Experience. In: Fee D (ed). Pathology and the Postmodern. Mental Illness as Discourse and Experience, Sage Publications; 2000. p. 1-17.
24. Glass JM. Shattered Selves. Multiple Personality in a Postmodern World. Ithaca, NY – London: Cornell University Press; 1993.
25. Harré R. Metaphysics and narrative. Singularities and Multiplicities of self. In: Brockmeier J, Carbaugh D (eds). Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture. John Benjamins Publishing Company; 2001. p. 59-73.
26. Radden J. Divided Minds and Successive Selves. The MIT Press; 1996.
27. Pesic P. Seeing Double. Shared Identities in Physics, Philosophy, and Literature. The MIT Press; 2002.
28. Vassilieva J. Narrative Psychology: Why Now? In: Dimitrijević A, Fox EM, Schwartz M (eds). Psychoanalytic Encounters. Interdisciplinary Papers in Applied Psychoanalysis. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu; 2009.
29. Lifton RJ. The Protean Self. Human Resilience in an Age of Fragmentation. University Of Chicago Press; 1999.
30. Bracken P, Thomas P. Postpsychiatry. Mental Health in a Postmodern World. Oxford University Press; 2005.
31. Sarbin TR. The Narrative as a Root Metaphor for Psychology. In: Sarbin TR (ed). Narrative Psychology: the Storied Nature of Human Conduct. New York: Praeger; 1986.
32. Bruner J. Acts of Meaning. Harvard University Press; 1990.
33. Bruner J. Self-making and world-making. In: Brockmeier J, Carbaugh D (eds). Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture. John Benjamins Publishing Company; 2001. p. 25-37.
34. Freeman M, Brockmeier J. Narrative integrity. Autobiographical identity and the meaning of the "good life". In: Brockmeier J, Carbaugh D (eds). Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture. John Benjamins Publishing Company; 2001. p. 75-99.

35. Brockmeier J. From the End to the Beginning. Retrospective Teleology in Autobiography. In: Brockmeier J, Carbaugh D (eds). *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*. John Benjamins Publishing Company; 2001. p. 247-80.
36. Flanagan O. Multiple Identity, Character Transformation, and Self-Reclamation. In: Graham G, Stephens GL (eds). *Philosophical Psychopathology*. The MIT Press; 1994. p. 135-62.
37. Bečanović-Nikolić Z. *Hermeneutika i poetika. Teorija pripovedanja* Pola Rikera. Beograd: Geopoetika; 1998.
38. Brockmeier J, Carbaugh D. Introduction. In: Brockmeier J, Carbaugh D (eds). *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*. John Benjamins Publishing Company; 2001. p. 1-22.
39. Hermans HJM. The Dialogical Self: Toward a Theory of Personal and Cultural Positioning. *Culture & Psychology* 2001;7(3):243-81.
40. Bahtin M. *Problemi poetike Dostojevskog*. Beograd: Zepter book world; 2000.
41. Hermans HJM, Kempen HJG. *The Dialogical Self. Meaning as Movement*. Academic Press, Inc; 1993.
42. Hermans HJM. The Dialogical Self: Between Exchange and Power. In: Hermans HJM, Dimaggio G (eds). *The Dialogical Self in Psychotherapy*. Brunner-Routledge; 2004.
43. Dimitrijević A. Istorijski koreni i konceptualni okviri relacije psihoanalize. U: Lj. Erić (ur.) *Psihodinamička psihijatrija. Tom I – Istorija, osnovni principi, teorije*. Beograd: Službeni glasnik; 2008. str. 184-99.
44. Bromberg P. Standing in the Spaces: The Multiplicity of Self and the Psychoanalytic Relationship. In: *Standing in the Spaces*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press; 1998. p. 267-90.
45. Mitchell SA. *Hope and Dread in Psychoanalysis*. New York: Basic Books; 1993.
46. Mitchell SA. Contemporary Perspectives on Self: Toward an Integration. *Psychoanalytic Dialogues* 1991;1(2):121-47.
47. Mitchell SA. *Relationality. From Attachment to Intersubjectivity*. Hillsdale, NJ: The Analytic Press; 2000.
48. Waskul DD. *Self-Games and Body-Play. Personhood in Online Chat and Cybersex*. New York: Peter Lang; 2003.

Doc. Dr Aleksandar DIMITRIJEVIĆ, Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzite u Beogradu

Assoc. Prof. Aleksandar DIMITRIJEVIC, PhD, Department of Psychology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade

E-mail: adimitri@f.bg.ac.rs